

В.В.Поліщук*

**ЛУЦЬКИЙ ЗАМКОВИЙ УРЯД В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СИСТЕМІ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ВІД ПОЧАТКУ XV ст.
ДО РЕФОРМ 1564 - 1566 рр.****

У статті досліджується генеза замкового уряду та інститут великокнязівських намісників на Волині, а також процес запровадження замкових книг у контексті розвитку Литовсько-руського права у XV - XVI ст.

Уже в XV ст. у містах ВКЛ з магдебурзьким правом активно функціонували канцелярії, де велися війтівські або лавничі книги, наприклад, у Ковно: "...и войт, и бурмистрове, и радъци передъ нами мовили, ижъ то речъ давная, и деляся ещо за войтовства Биралова, а и въ книгах на ратушу тая речъ записана естъ, ижъ отецъ его Можейко тот домъ и огород продалъ вечне, ... И мы (Казимир. - В.Л.) войту книги казали передъ нами положить" (судовий лист від 6.VII.1486)⁸⁴, хоча перші збережені книги ковенського магістрату, писані латинською мовою, датуються 1522 р.⁸⁵ Крім магістратських книг, у підляських повітах ВКЛ (Дорогичинський, Мельницький і Бельський) велися книги шляхетського самоврядування (земський суд), виписи з яких фігурували на суді Жигимонта I під 22.I.1515 р.: "...выпис с книг права дорогицкого", "и тот он выпис покладал перед нами подъ печатми судьи и подсудка дорогицкого" ⁸⁶. Найранніші збережені книги дорогичинського земського суду датуються 1474 р.⁸⁷ Принагідно зауважимо, що в Чехії земські книги фіксуються з першої половини XIII ст. (чесько-моравський регіон виникнення книжкового діловодства)⁸⁸; у Польщі - з кінця XIV ст. (краківські - з 1386 р.), а регулярно вони починають вестися з першої половини XV ст.⁸⁹; у Галичині (Руське і Белзьке воєводства Корони Польської) - з 30-х рр. XV ст.⁹⁰

Очевидно, що книжкове діловодство провінційних замків започатковува-

* Поліщук Володимир Васильович - канд. іст. наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського Національної Академії наук України.

** Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. - 2003. - № 2.

лося як наслідування великокнязівської канцелярії, де велися метричні книги ВКЛ. Одна з перших згадок провінційних замкових книг господарських урядників міститься в перших судових книгах Жигимонта I, куди занесено підтвердження судового вироку ошмянського державці кн. Андрія Прихабського: "И Шимко покладаль перед нами выписъ съ книгъ князя Андреевихъ" (судовий лист Жигимонта від 31.III.1515 р.)⁹¹. Однак у Луцьку наприкінці XV - на початку XVI ст. старостинські книги ще навряд чи велися, про що опосередковано свідчить практика видачі луцькими старостами судових листів на користь сторін, які вигравали справу. Так, у судовому вироку Казимира від 7.VIII.1488 р., як правовий доказ, фігурує судовий лист луцького старости (в 1486 - 1490 рр.) Петра Яновича: "... и Семашъковичи положили передъ нами листъ судовой пана Петровъ Яновича старосты луцкого, маршалка Волинское земли" ⁹². Судовий лист того ж Яновича згадується й у вироку Олександра від 27.VIII.1492 р. - у справі між кн. Іваном Корецьким та луцьким ключником Богданом Сеньковичем Гойським про обмін підвод у своїх маєтках⁹³. Цікаво, що цього ж листа згадано і в судовому вироку Жигимонта I від 15.III.1522 р. - у тій же справі між княгинєю Ганною Федорівною Корецькою та Василем Богдановичем Гойським⁹⁴. У тогочасній копії зберігся судовий лист володимирського намісника Василя Хребтовича, який розглядав межовий спір від 30.VII.1498 р.: "Приказане его млсти Александра, господара нашего, великого князя литовского ... Розъежал есми землю"⁹⁵. Регест судового листа луцького старости і маршалка кн. Семена Юрійовича Гольшанського від 1500 р. з приводу суперечки за право власності на землю між жидичинським архімандритом та господарськими селянами було занотовано в сумаріуші справ Жидичинського монастиря (XVIII ст.)⁹⁶. Зберігся також оригінал граничного листа того ж старости під 29.XI.1500 р.⁹⁷ Судовий лист київського воєводи кн. Юрія Олександровича Гольшанського у справі про спірну ниву між Печерським та Микільським монастирями датовано 20.VII.1510 р.⁹⁸ Судовий лист у справі межування маєтків, яке особисто провадив володимирський староста (1508-1531) князь Андрій Олександрович Сангушкович, без вказівки на запис до замкових книг, датується мною 1515 р.⁹⁹ Аналогічний судовий лист від луцького старости князя К. І.Острозького має дату 19.IV.1517 р.¹⁰⁰ Його більш ранній судовий лист у справі луцьких ремісників (близько 1511 р.), помилково датований 1495 р.,¹⁰¹ взагалі було внесено до метричних книг великого князя.

Найранніший з відомих виписів із луцьких замкових книг датується 12.III.1520 р. (жалоба и оповедане). Проте ця дата вимагає звірки з оригіналом, оскільки до 1522 р. - включно луцьким старостою офіційно іменувався князь К.І. Острозький, а випис підписано його наступником з 1522 р., князем Ф.М.Чорторійським, на що звернули свою увагу й видавці цього документа, однак вони не поставили під сумнів датування¹⁰². Орест Левицький знайшов у більш пізніх луцьких гродських книгах дані про те, що в замку зберігалися книги "старые" місцевого замкового суду "почавшы одъ року 1522 ажъ до року 1566", якими чинний староста не дозволяв користуватися¹⁰³. На думку вченого, у Володимирі й Кременці замкові книги були запроваджені принаймні після Першого Статуту 1529 р.¹⁰⁴ Ймовірно, не пізніше 1522 р. з'явилися замкові книги в Острозі: інвентар Острозького замку 1542 р. містить унікальну згадку про 21 (так!) книгу, що зберігались на той час у замку¹⁰⁵. А в сумаріуші документів князя А.Заславського за 1628 р. згадані "книги, писанные русским характером места старого Заслава" 1512-1516 рр.¹⁰⁶. У Кракові зберігається тогочасний реєстр справ луцької замкової книги 1556 - 1557 р.¹⁰⁷. Їхні перші збережені фрагменти датуються 1558 р. (див. табл. № 2). Під час опису залишків кременецьких земських книг (з 1568 р.) київськими архівістами було продовжено дослі-

дження судово-адміністративних книг у радянський час¹⁰⁸.

Проте, наявність судових листів не може служити надійним доказом неіснування книг у першій чверті XVI ст., адже навіть після Статуту 1529 р. запис до книг не був обов'язковим для сторін, які зверталися до суду. Імовірно, що ця процедура здебільшого залежала від платоспроможності сторони, як про це свідчить титульний аркуш судової книги комісарських суддів Жигимонта I: "Хто ж записное дяку далъ, то того судъ тутъ записано"(1528 р.)¹⁰⁹. На момент кодифікації Статуту 1529 р. замкові книги уже велися, тому вони й не стали предметом кодифікації: "...оземши выпис с книг сказаня (судового вироку - *В.П.*) ..." (розд. VI, арт. 6), або: "А естли бы судья выпису дати не хотел, тогды..." (розд. VI, арт. 2)¹¹⁰. Однак при визначенні повноважень писаря, урядові книги прямо не згадуються: "А писари присяжные тых панов воевод и старост и державец наших мають также при них быти и то все пописовати" (розд. VI, арт. 3)¹¹¹. Варто відмітити, що слово випис протягом другої третини XVI ст. іноді вживалося як синонім листа. Так, у 1551 р. на великокнязівському суді єврей з Пінська подав апеляцію на судове рішення міського старости, пред'явивши як доказ його лист судовий від 7.II.1551 р., названий нижче урядовими виписами: "его млсть пан (судья. - *В.П.*) речей ихъ (судових сторін - *В.П.*) зъ обудву сторонъ и тых выписовъ врядовыхъ преслухавши..."¹¹².

Критичної оцінки вимагають дані, що містяться в регесті з документа Луцького повітового сеймика, проведеного після 15.VIII.1571 р. і занесеного до сумаріушу судово-майнових справ Жидичинського монастиря (середина XVIII ст.), про пожежу в Луцьку, під час якої у замку погоріли всі книги, що зберігалися з 1350 р.: "15.VIII.1571 р. Заява княжат, урядників і обивателів (шляхти. - *В.П.*) Волинського воєводства, зроблена під час [засідання повітового] сеймику в Луцькому граді про те, що в тому ж році, 15 серпня, під час пожежі міста Луцька, всі [урядові] книги, що зберігалися в Луцькому замку від 1350 р., погоріли і тільки декілька книг з того вогню було врятовано"¹¹³ (переклад наш. - *В.П.*).

Пожежа, що трапилася в Луцьку в той час, справді підтверджується записами луцької гродської книги за 1571 р., зокрема під 20 серпня і 2 жовтня¹¹⁴, але жодного документа з повітового сеймику в ній немає, як і в земській книзі (на той час практика внесення актів повітових сеймиків до урядових книг ще не була усталена)¹¹⁵. Незважаючи на відсутність оригіналу сеймикового акту, можна з певністю вважати дату 1350 р. або помилковою, або узагальненою для всіх актів, що погоріли. Попередні пожежі також знищували документи, зокрема в 1538 рр. волинянина Матвія Угриновського, котрий під титулом "земенина повету киевского" бив чолом Жигимонту I про підтвердження привілеїв на його київські маєтки, що "в пожогъ в замку луцкомъ погорели" (Підтвердний привілей від 20.IV.1538)¹¹⁶.

Зрозуміло, що появі судово-адміністративних книг мали передувати зміни в адміністративно-правовому устрої ВКЛ. Поширення "писаного права" і шляхетського самоврядування несло з собою нові форми судочинства, обумовлені письмовою фіксацією правових дій не тільки судових інстанцій, але й самих сторін. На відміну від інститутів "усного права" (сочіння, гоніння слідом, присяга), що поступово витіснялися, судочинство все більше пов'язувалося з письмовими доказами правопорушення, які вимагали засвідчення з боку офіційної влади. Зокрема, це добре видно з такого судового вироку комісарських суддів вітебського воєводи М. В. Яновича від 5.III.1540 р.: "А так, што ся дотычетъ присяги, ку которой ся брала, мы, вбачывъшы то, кгда ж она жадного сведомья не вчынила ..., а едучы из замъку прочъ, врадникомъ: намеснику и войту, бояром ани мещаномъ не оповедала, а навенцей, яко на вкраине и наимнейшая речъ вшелякая

маєть быти объявлено в раду, водлугъ обычая прав"¹¹⁷. Спеціальна стаття Статуту 1529 р. - "Если бы хто мел кого позвы повати, тогда маєт жалобу свою в позвех выобразити" (розд. VI, арт. 15)¹¹⁸, власне, й мала на меті кодифікувати, зробити обов'язковою, як і чимало інших процедурних норм, вимогу письмової фіксації правової дії, котра досі могла діяти в режимі усного мовлення на суді. Принагідно зауважимо, що дана норма відтворювала §48 чеського друкованого кодексу шляхетського права 1500 р. *Zřízení zemské*¹¹⁹. Таким чином, судовий позов обумовлювався письмовою скаргою, яку сторона попередньо мала занести до урядових книг: "ижъ не маєть (урядового листу до суддів. - *В.П.*) ... ани теж жалобы своей о тот бой, в книги в раду нашего даль себе писати", - зазначається у вирокі полоцького воєводського суду 12.XI.1535 р.¹²⁰ Уперше як обов'язкова вимога запису до урядових книг законодавчо вноормується в уставі віленського вального сейму 20.XI.1551 р., на якому Жигимонт Август затвердив пропозицію шляхетських депутатів про укладання актів нерухомості (записи на вечность на именья и заставы) перед повітовими суддями: "И оный листъ свой и сознание свое устное маєть дати въ книги записати"¹²¹. Варто нагадати, що за Статутом 1529 р. для продажу маєтку вимагався "лист дозволений" великого князя або старост і воєвод, що ніяк не пов'язувалося з урядовими книгами: "А за листы дозволеными панов воєвод и маршалков, и старост наших мають кождый з них куплю свою держати, яко и за листы дозволеными нашими" (розд. I, арт. 15)¹²². У згаданій сеймовій уставі 1551 р. унормовувався й інститут випису: "А выписы съ книгъ въ таковыхъ речахъ, хто похочетъ, тому мають быти даваны подъ печатми врьдовыми"; тут же визначалися й розцінки оформлення: за запис - 2 гр., за випис - 12 гр.¹²³. На нашу думку, саме після цього збільшилося значення урядницьких книг старост і воєвод, до яких зацікавлена сторона відтепер мала обов'язково заносити свої скарги, акти нерухомості тощо, узаконюючи в публічному просторі свою правову дію. Отже, як бачимо, оскарження і приватно-правові акти стають обов'язковими для запису в урядових книгах у другій третині XVI ст., на яку власне й припадає масове поширення замкових книг. Варто підкреслити той момент, що ці книги обумовлюються "писаним правом" як єдиний шлях для забезпечення суспільних інтересів у правовій сфері, перетворюючись на невід'ємний чинник будь-якої правової дії з боку зацікавлених сторін.

Є підстави стверджувати, що замковий уряд, як канцелярія та адміністративний апарат луцького старости, формується, як і в усьому ВКЛ, у період між Першим і Другим Статутами - за часів старостування князів Ф.М.Чорторийського (1522-1542) та А.М.Сангушковича-Коширського (1542-1560). Основні ознаки замкового уряду - регулярне ведення урядових книг (писане право), усталення постійного місця канцелярії в Луцьку як повітовому центрі (територіальний центр для привілейованого стану) та формування інституту заступників (старостинська вертикаль влади). З утвердженням цих чинників не тільки зменшувалась вага "усного права", але й змінювався принцип володарювання, що виявлялося в занепаді "мандрівного" характеру присутності володаря на місцях. Великий князь, а слідом за ним і його намісники припиняють об'їзди підвладних територій з метою відправлення своїх повноважень. Відгомін "мандрівного" характеру виконання служби (прийняття публічних заяв) епізодично відчувався ще напередодні реформ 1564 - 1566 рр. У 1515 р. володимирський староста особисто виїжджав на землю провадити межовий суд¹²⁴. Подеколи староста князь Ф. М. Чорторийський підписував напоминальні листи від імені свого уряду, перебуваючи не в Луцьку, а в своїх маєтках - Клевані (6.VI.1538), Чорторийську (28.I.1539; 29.V.[1536-1541] р.)¹²⁵. Луцько-берестейський біскуп Януш Андрусевич прийняв скаргу від павловицького урядника князя Р.Ф.Сангушковича, проїжджаючи через Павловичі: "Єдучи намъ тыми часы с Подъяляша до замку на-

шого торчинського на Волын, черезъ имене его млсти..."¹²⁶. Луцький підстароста Андрій Русин прийняв запис до замкових книг не в канцелярії у Луцьку, а по дорозі через зем'янське село Гуляницьких: "Я, яко вчорашнего дня, в неделю, едуци дорогою до Луцка, заехал есми до Гулялник, тогда там же в Гулялниках, земляне гсдрские Гулялницкие на ймя (...)ставши передо мною очевисто, оповедали..." (6.III.1564)¹²⁷. Того ж року на судовому засіданні Луцького замкового уряду одна із сторін пред'явила "выпис с книг под печатю его млсти ... князя Богуща Корецького (титули) ...на вряде покладал" (9.IV.1564)¹²⁸, який було зроблено під Оршею в ході військових дій, коли, власне, і сталося правопорушення (Маско Шпаковський впізнав свого краденого коня серед коней Яна Монтовта-Коблинського і заявив про це князю-старості).

Один волинянин, ретроспективно пригадуючи довготривалий конфлікт із суміжником, зазначав у скарзі: "Якож есмо ихъ (сусідів. - В.П.) непооднокрот в том листы врядовыми от князя Федора Чорторыйского и от князя А. М. Сангушковица Коширского, так теж и от Б. И. Сова, подстаростего луцкого, з уряду замку Луцкого навпоминал" (16.II.1566)¹²⁹. Як бачимо, процедури нагадування (обсилання) ще асоціюються з іменами старост, хоча з початком старостування князя Б.Корецького з грудня 1560 р. вони все виразніше пов'язуються з іменем підстарости, що вказує на зменшення домінуючої ролі старости в повсякденній діяльності уряду. Показово, що сам кн. Б. Корецький уперше згадується особисто присутнім на уряді в Луцьку лише через п'ять з половиною років після посідання уряду - 28.IV.1566 р.¹³⁰

На жаль, структурні зміни у функціонуванні старостинського уряду, коли староста поступово усувається від безпосереднього виконання повноважень, фіксуються у джерелах слабо. Проте на підставі поодиноких фактів можна припустити, що це відбувалося шляхом своєрідної "автономізації" замкового уряду, коли його функціонування стало покладатися на канцелярію та заступників. Появу останніх можна датувати кінцем XV ст., коли масовим порядком поширюється практика пожиттєвого держання кількох господарських урядів водночас. У Польщі на XV ст. інститут заступників уже чітко кристалізувався. Як зазначив Антоні Гонсьоровський, "згідно з пануючим на той час загальним поняттям уряду, його посідач міг передавати свої повноваження своїм приватним заступникам"¹³¹. Показово, що волинський привілей Казимира IV щодо старостинської вертикалі оперує збірним поняттям "намісники" або "слуги", ще не знаючи таких понять, як "замковий уряд" чи "урядники". У Луцьку заміна поняття старостинського "намісника" ("Я, Федор Сербинъ, наместник луцкий" - 25.XI.1536)¹³² на "підстаросту" відбувається з приходом князя А.М.Сангушковица-Коширського. Уперше титул підстарости отримав у Зенка Борсук (Борсукович); про що свідчить скарга "на подстаростего луцкого Борсука" (6.XII.1543)¹³³; з тим же титулом, як дільчий суддя, він згадується 30.XII.1544 р.¹³⁴. Відтак, можна провести паралель: як поняття "уряду" стає загальним для господарських "намісників" з кінця XV ст., вбираючи в себе як вертикаль верховної влади, так і поняття "замкового уряду" (з 1510-1530-х рр.), обіймає старостинську вертикаль його слуг, задіяних у виконання старостинських повноважень.

Більш-менш повний склад замкового уряду можна реконструювати, починаючи від старостування князя Ф.М.Чорторыйського (1522-1542). Зокрема, тоді ж окреслюється коло посад старостинських слуг, які беруть безпосередню участь у виконанні публічно-правових повноважень: справця староства, підстароста, писар, дяк (підписок), ворітний. Так, напоминальний лист видається замковим писарем, який заступає на уряді підстаросту: "От Грицька Мацковича Философовича Ратомского, писаря луцкого и на подстаростего месце будущего" (22. V. 1536)¹³⁵. У 1558 р. вперше за джерелами фіксується місцеперебування

замкового писаря Романа Перевиського, який служив луцькому старості князю А.М.Сангушковичу-Коширському. Виявляється, що писар приймав заяви до замкових книг, наймаючи помешкання у колишнього луцького ключника і городничого Герасима Дахновича: "Пришедши ... до замку господарского Луцкого, до господы Романа Перевеского, писара замкового, до двора пана Герасима Дахновича" (1.XII.1558)¹³⁶. За старостування князя Корецького заяви у своєму помешканні приймав уже не писар, а підписок (дяк): "...и ж коли ишол пан Езерский до дяка замковго, хотячы тую жалобу до книг записати" (2.IV.1567)¹³⁷. З іншого запису стає відомо, що "дяк замковий" Гришко Трушович мешкав у дворі володимирського підкоморія Олександра Семашка: "вырѣвавшись з дому пана своего (О.Б.Семашка. - В.П.), в котором пан Грицко, дяк замку Луцкого, мешкает..." (4.IX.1567)¹³⁸. Отже, на мою думку, розташування замкового уряду до Статуту ВКЛ 1566 р. почасти слід ототожнювати з помешканням замкового писаря та дяка.

На функціонування замкових урядів в останнє десятиліття перед реформами 1564 - 1566 рр. вплинула вищезгадувана сеймова устава від 20.XI.1551 р., згідно з якою встановлювалась регулярність судових засідань: для нижчого замкового суду (за термінологією Ігоря Юхо) чотири рази на рік по чотири тижні; для вищого - двічі на рік по чотири тижні¹³⁹. Від замкових урядників слід відрізнити повітових суддів, які утворювали орган шляхетського самоврядування, але діяли в структурі замкового уряду до утворення в 1565 р. земського суду. Вони запроваджувалися згідно з тією ж уставою від 20.XI.1551 р.¹⁴⁰. На думку Івана Лаппо, цей інститут реалізував норму Першого Статуту 1529 р. про вибір двох присяжних зем'ян у судах великокнязівських намісників: "Каждый воевода и старосты, и державцы наши мають обрати двух землянинов в повете своем и ку присяже их привести, которые мають судити поспол з урядники их" (розд. VI, арт. 3)¹⁴¹. Але й після ухвали 1551 р. вони не були обрані на Волині. На Віленському сеймі 1554 р. волинські депутати знову прохали Жигимонта Августа про запровадження повітових суддів на Волині¹⁴², хоча тепер це залежало тільки від їхньої власної ініціативи. Ймовірно, вони були обрані протягом наступного року, оскільки перші повітові судді Луцького повіту, на базі яких у 1565 р. утворився Луцький земський суд¹⁴³, фіксуються 10.VII.1556 р.: Василь Семашко (помер 1561), "судя повету Луцкого" - печатар акту застави Линева Тихном Олехновичем Линевським¹⁴⁴. Про безпосередню діяльність суддів дізнаємося лише з решток збережених луцьких замкових книг - з лютого 1558 р.: Петро Іванович Чаплич-Шпановський (помер XI.1558), "судя повету Луцкого (старший)" і Василь Михайлович Семашко¹⁴⁵. Варто додати, що появу інституту судді й писаря в провінційній системі замкових урядів І. Юхо розглядав як елементи відокремлення суду від адміністрації¹⁴⁶.

Протягом 1530-1550-х рр. змінюється сприйняття урядових книг, що раніше розглядалися як персональна власність урядника (выписъ съ книгъ кн. Андреевичъ 1515 р. - див. вище). Саме цим була викликана сеймова вимога 20.XI.1551 р. збереження судових книг у повітах: "просили короля его млсти, абы книги судовые воеводинские и судей поветовых не были вывожены съ поветовъ"¹⁴⁷. Як писав Орест Левицький, оскільки "староства зазвичай надавалися в нагороду за державні заслуги, то нерідко траплялося, що по смерті старости його спадкоємці визнавали ведені старостою книги за свою власність, привласнювали їх, тримали у своїх домівках, ускладнюючи видачу в'яздкових виписів"¹⁴⁸. Далеко не відразу встановлюється звична для 1560 - 1566 рр. назва "замкові книги", що регулярно наводиться в заключних формулах записів: "А так я тую жалобу и оповедане в книги замковые записати казал". Як свідчать фрагменти луцької книги 1558 р., це скорочення повної назви "книги замку госпо-

дарского Луцкого" тільки починає вживатися в заключних формулах. Додамо, що в Польській Короні детальний порядок ведення й зберігання гродських і земських книг був установлений привілеєм Яна Ольбрахта від 1496 р.

6. Beneficium-хлібокормління

Важливий аспект будь-якого уряду можна зрозуміти через поняття beneficium. За визначенням Антоні Гонсьоровського, "officium (urząd) водночас становило beneficium (uproszenie - забезпечення), чим значною мірою визначалась їхня привабливість"¹⁴⁹. У правничій мові ВКЛ смислу beneficium відповідає поняття "хлібокормління", відоме з часів Київської Русі. Як і officium, beneficium являло собою акт передачі влади-власності від володаря своєму підданому: "Бил мне чолом служебник мой, Е. М., абы ему дал на хлебокормление его селище пустовское"¹⁵⁰. М. Любавський на прикладах роздач намісництв господарським урядникам неодноразово підкреслював тодішній погляд на держання намісництв як на "кормління"¹⁵¹. Очевидність цієї думки, яка стає загальним місцем у працях істориків, навряд щоб хтось поставив під сумнів. Як зазначав І. Лаппо, "отримуючи державу, державець отримувал право керування, суду і ведення великокнязівського господарства у ній з усіма доходами, що йдуть на нього"¹⁵². Виокремлюючи цей, бенефіціальний, бік у держанні урядів, Михайло Грушевський надавав йому першочергового значення при характеристиці урядів: "посади розглядаються ... і самим правительством ... і урядниками в значній мірі як бенефіції, прибуткові статті"¹⁵³.

Таким чином, уряд - це синкретичне поєднання officium та beneficium, де officium репрезентує виконавчу владу-службу, а beneficium - власність-прибутки. Така подвійність уряду виявляє його амбівалентну структуру, що на практиці реалізувалась завжди по-різному - в залежності від персонального характеру уряду, який відображав особистий зв'язок підданого-урядника з сюзереном-володарем, а з іншого боку, - в залежності від регіонального розподілу влади між місцевою знаттю. Крім цього, статус того чи того уряду залежав від його майнового забезпечення, тобто від приписаної до уряду землі, служб, виробників. Щодо старостинських урядів, то забезпечення кожного з них з часом змінювалось: до уряду додавались або вилучались, певні потоки прибутків (натуральні чи грошові податки, земля, служби, мито), передусім - у ході роздач великокнязівських земель у данину або заставу, що в такий спосіб виводило їх з під юрисдикції великокнязівських урядників.

Структурне розрізнення уряду на officium і beneficium умовно відповідає розподілу права на публічне й приватне, де публічне тотожне officium, а приватне - beneficium. Однак для середньовічного права публічне і приватне не мало законодавчо кодифікованого визначення, що одностайно підкреслюється авторитетними дослідниками. Зокрема Ю. Матушевський вказує, що "визначити поняття уряду складно, оскільки у феодальних стосунках публічні та приватні сфери майже не розрізнялися..."¹⁵⁴. Ю. Бардах зазначає, що, "згідно з тогочасними правовими поняттями, розрізнення поміж публічним актом влади у вигляді надання маєтків, урядів, імунітетів тощо та актом приватно-правовим на кшталт дарунку чи купівлі-продажу не виступало виразним чином"¹⁵⁵. Те саме бачимо в законодавстві ВКЛ (Привілей 1447 р., Перший Статут 1529 р.), де надання землі та урядів ставилося верховною владою в один ряд: "... иж в землях наших того Великого князьства земель и городов, и мест, и которых колве дедичств, и держаня, и теж, которых колве владов наших або честей и достоинств жадному обчому, але толко приржоним..." (розд. III, арт. 3)¹⁵⁶. Очевидно, що і земля (маєтки), і уряди (адміністративні посади) ототожнювались між собою як власність верховного володаря, що в акті надання (привілей) розподілялась поміж його підданими - князями, панами, боярами-шляхтою. Надаючи

уряд, верховний володар передоручав частку своєї влади, а відтак - його "слуга" сам набував статусу володаря в межах наданих повноважень. Надання, на думку А. Мончака, виступає як власність, якою "обдаровують" - право на неї можна набувати і навіть передавати у спадок¹⁵⁷. Наприклад, князь Б. Корецький, згідно з тестаментом 1576 р., передав у спадок своєму синові Юхиму Вінницьке староство¹⁵⁸, де він старостував з 1548 р., пізніше отримавши його в заставу від Жигимонта Августа під позику 5000 кіп гр. (привілей від 20.VI.1568)¹⁵⁹.

7. Старостинські прибутки

Розглянемо забезпечення (*beneficium*) Луцького староства до судово-адміністративних реформ 1564-1566 рр. Детально прибутки великокнязівських намісників-державців (остання третина XV - перша третина XVI ст.) розглядалися в працях Матвія Любавського та Олександра Грушевського¹⁶⁰. Як правило, ми дізнаємося про це під час зміни спрямування прибуткових потоків. Так, за старостування в Луцьку Федора Янушовича (1505-1506) до нього, за привілеєм великого князя Олександра, відійшло мито, сплачуване в Луцьку на великого князя: "на прозбу ... панее Галены королевое, жоны его милости (Олександра - В.П.), тому то пану Федору, старосте Луцкому и маршалку Волинское земли, для пожитку а моцное руки держанья замку его милости Луцкого зъ его милости певного веданя двесте копъ грошей ... ему то дал на каждый годъ з мыта луцкого у мытниковъ брата" (Підтвердний привілей Жигимонта I від 5.I.1507)¹⁶¹. Ту ж саму частку мита в 200 кіп гр. отримав "до воли господарское" наступник Янушовича князь К.І.Острозький (привілей Жигимонта I від 29.XII.1507 р.)¹⁶². Мито, як традиційний прибуток луцьких старост, чітко простежується з часів Олександра (1492 - 1506): "которые ж пенязи даиваны старостам луцким з мыта луцкого ещо за брата нашего Александра" (Лист Жигимонта I від 29. II. 1508)¹⁶³. Але, як свідчить підтвердження Жигимонта I Михайлу Василевичу (Свинюському) від 20. I. 1521 р., в його волинських маєтках староста міг розпоряджатися своєю митною часткою у власних цілях. Зокрема, Федір Янушович передав частину мита своєму зятю Скоруті: "В томъ хвольварьку у Кочькоровъцы на ставу на гребъли братъ нашъ Алексанъдеръ, король его милость, далъ мито старосте луцкому пану Федору Янушевичу, и панъ Федоръ тотъ фольварокъ и с тымъ мытомъ отписалъ пану Скоруте; ... а тое дей мыто на замокъ нашъ Луческъ здавъна биривано"¹⁶⁴. Однак цей вагомий прибуток мав відчутно зменшитися через 44 роки: 29.XII.1552 р. луцькі міщани отримали від Жигимонта Августа привілей на безмитну торгівлю як по території ВКЛ, так і в Луцьку, під час проведення трьох двотижневих ярмарків. Подив викликає норма про заборону старості судити міщан, що вказує на ймовірність такої практики в обхід магдебурзького права: "А староста луцкий ..., абы всех мещан луцкихъ и всихъ купъцовъ приездчих самъ и врядники его не судили"¹⁶⁵. Третє обмеження для старостинського уряду полягало в судівництві шляхетсько-міщанських конфліктів виключно за магдебурзьким правом, тобто через війтівський уряд. По-четверте, апарат старости усувався й від судового контролю над ярмарками, які передавалися під війтівсько-лавничу юрисдикцію: "...а присуд ярмаречный войту з радцы месткими на полы"¹⁶⁶. Згідно з Волинським привілеєм Казимира IV, "на ярмарки старостины наместники мають ездити по-старому, а людей ихъ одинъ наместник не маеть судити"¹⁶⁷. По-п'яте, луцькі міщани звільнялися від сплати на старосту натурального податку "солодом", який по-старому заміщався "капщиною" - щорічною платою з корчем. На відміну від Луцька, у Володимирі мито повністю йшло на великого князя, що спеціально зазначалось у привілеї на староство: "...замок и местечко Володимир, со всякими пожитки и доходы [...], окромъ мыта нашего тамошнего володимирского, которое перед тым, з росказанья нашего, старосты на нас держивали и выбирали, которое жъ мыто мы и теперь на себе выймуемъ"¹⁶⁸.

Протягом першої половини XVI ст. можна спостерігати, як зменшуються маєтки і прибутки Луцького староства, що передаються у приватне володіння - в данину, держання чи заставу. Один з перших, документально зафіксованих фактів - це привілей Жигимонта I про звільнення від податків, які досі йшли на луцького старосту, луцькі синагоги (22. XII. 1506): "што жъ ненадобе имъ и ихъ детемъ, вечно, того плату отъ обоюхъ школь ихъ, отъ рабановской и отъ караимовской, старостам луцким платити"¹⁶⁹. За часів урядування князя К.І.Острозького в 1508 - 1530 рр. були роздані майже всі великокнязівські землі на Волині (105 сіл, 6 замків і 2 волості)¹⁷⁰, що засвідчила ревізія волинських замків 1545 р.¹⁷¹ На цей рік до Луцького замку й "ключа" належало лише 13 сіл із загальним числом дворич 124, повинності яких були детально описані в ревізії¹⁷².

Аналогічну картину бачимо й у Володимирському повіті, де староста виступив проти відчуження замкових володінь. У 1512 р. Жигимонт I надає замкове село Свинюхи своєму писарю Михайлу Василевичу, проте, як свідчить лист-данина, володимирський староста відмовлявся "ув'язати (увести) в нього писаря, оскільки "тые люди свинушане (путні слуги. - В.П.) мають в себе наш листъ на то, што жъ не мели есмо ихъ отъ замку нашого отъдавати"¹⁷³. Очевидно, вилучення Свинюх з-під замкової юрисдикції було по інтересах володимирського старости, якому безпосередньо підпорядковувались путні слуги. Однак рішення великого князя було категоричним: "Мы, бачачи, ижъ листъ нашъ дали есмо тымъ людемъ нашимъ свинухомъ, и хотячи листу нашому досытъ вчинити, которые в томъ селе слуги путные, в которыхъ нашъ листъ буде, тых Михайлу (новому власнику. - В.П.) не дали есмо". Відтак, слуги можуть або служити новому господарю, або, покинувши землі, піти геть. Натомість тяглі піддані зобов'язувались до безумовного послуху. Як бачимо, замок втрачав не тільки данників, які його годують, але й групу слуг, яка, обслуговуючи замкову адміністрацію, "служила конем" (виконувала кур'єрську службу).

Окремі прибутки з Луцька йшли на волинського маршалка: "мыто мостовое на великомъ мосту, грошовое и соляное"¹⁷⁴. Згідно з усталеною на Волині адміністративною практикою, уряд маршалка Волинської землі та уряд луцького старости з останньої третини XV ст. поєднувався в одній особі, але з 1522 р., коли князь К. І. Острозький став троцьким воеводою, маршалківство перейшло до володимирських старост¹⁷⁵. Уже через чотири роки було зафіксовано суперечку з приводу розмежування урядових прибутків, які раніше йшли на одну особу - луцького старосту і волинського маршалка. Перерозподіл маршалківства між луцьким старостою князем Ф. Чорторийським та володимирським старостою і волинським маршалком князем Ф. Сангушковичем переріс у конфлікт зі звичайними наїздами на маєтки (Лист Жигимонта I до луцького старости від 21.VI.1526 з призначенням судового розслідування¹⁷⁶, а також позов від 28.I.1530¹⁷⁷). Перед цим - 29.III.1526 р. - Жигимонт I скасував свій попередній вирок, винесений на користь луцького старости, який, очевидно, невдовзі після 1522 р., довів перед великим князем належність маршалківських прибутків до свого староства: "Выпросил еси себе поденимъ (маршалком. - В.П.) мостовое луцкое и половицу пересуду, которое ж здавна на маршалковство Волинское земли хоживало, поведаючи намъ, жебы тыи доходы здавна на старство Луцкое хоживало"¹⁷⁸. Невдовзі Жигимонт I сповістив про своє рішення і маршалка (29.VIII.1526)¹⁷⁹. Але конфлікт цим не вичерпався: за дорученням великого князя справу розглядав недавній волинський маршалок князь К.І.Острозький, а 27.III.1527 р. великий князь підтвердив його судові рішення на користь князя Сангушковича¹⁸⁰. Спір про розподіл мита тривав і далі. Так, у 1539 р. той же Федір Сангушкович скаржився Жигимонту I на Юрія Фальчевського, який тоді

контролював митні збори на Волині, про те, що він забороняв збирати мито на маршалка. Ці прибутки з Луцька, які йшли на уряд маршалка, спеціально застерігались у привілеї: "...дали ему маршалство земли Волыньское до его живота [...] з доходы, то есть с половиною каждого пересуда, што самъ староста луцкий и врядники его судятъ и з мытом мостовым, што на великомъ мосту, з грошовымъ и з солянымъ" (30.I.1535)¹⁸¹. Доходи становили спадково-урядовий характер: "...со всимъ с тым, как отецъ его и инъшии врядники тотъ врядъ от нас держали, з доходы..."¹⁸². Ще в 1573 р. князь К.К.Острозький, як маршалок Волинської землі (з 1550 р.), нагадував своїм листом луцьким бурмістрам і райцям, аби вони не чинили перешкод його слугі Гаврилу Прусиновському, який вибирав на князя луцьке "мостове" (податок за проїзд), "которое застародавна на маршалковство земли Волыньское належит и в обудву брамах бирано бывает" (свідчення возного від 1.IX.1573)¹⁸³. Старостинські прибутки, згадані у привілеї на Луцьке староство князю А.М.Сангушковичу-Коширському, як усталені й здавна відомі, спеціально не зазначалися (крім "капщини" - податку з горілчаних виробів): "дали есмо ему (старості. - В.П.) от нас держати староство луцкое [...] с капщиною и с тыми доходы по тому, яко предокъ его [...] тот замок наш Луческ держаль"¹⁸⁴.

Через пожежу в Луцьку в 1527 р. міщани-погорільці були звільнені на 10 років (1527 - 1537) від господарських податків і повинностей, які включали "серебщину, ординщину, солениче і восковниче". Натомість від податків, що йшли на старосту, вони звільнялися лише на п'ять років (1527 - 1532): "дали есмо им слободы и вызволяем ихъ отъ ... старостиныхъ платовъ: отъ капщизны и мыта и от городъщины" (Привілей Жигимонта I від 1.VIII.1527)¹⁸⁵.

Як бачимо, доходи великокнязівських намісників уже на той час були проблематизовані офіційною владою. Урядницькі прибутки (плати) і, загалом, забезпечення влади стає проблемою розподілу та кодифікації, що відображається як у судових процесах між урядниками, так і в привілеях на уряди. Однак, верховна влада була не здатна повною мірою контролювати прибутки своїх урядників, бо привілеї передусім оговорювали великокнязівські прибутки, тоді як з урядницькими верховна влада не завжди була обізнана. Ревізії волинських замків 1545 і 1552 рр. саме й виявляють цю "необізнаність" і гостру зацікавленість з її боку: по якій лінії проходить розподіл між верховною владою та її урядницьким ешелоном на місцях і чи можна взагалі унормувати цю межу? Йдеться про добре задокументований факт з великокнязівської ревізії волинських замків 1545 р., коли місцеві урядники відмовились оприлюднити перед великокнязівськими ревізорами свої урядницькі прибутки: "О иншии приходы староства луцкого, то ест о капщизну, о ятки и о иншии малыи и великии мовили есмо князю старосте, абы нам дал знати, и он обецался вси доходы староства своего, справедливое описавши, на реистре дати, а потом колко есмо его сами в том напомнимали и служебников наших посылали и листы писали, и он того реистру ни сам нам дати, ани прислати не хотел"¹⁸⁶. На відміну від луцького старости, володимирський староста подав ревізорам реєстр прибутків, який вони дослівно вписали у текст ревізії¹⁸⁷. Згідно з ним, тут на старосту щороку йшли такі податки: "верховщина" (40 кіп гр.), "капщина" (30 кіп гр.), "подворне" (8 кіп 40 гр.), "вагове воскобойне" (20 кіп гр.), "деревне мито", з якого "обувають убогих". Однак ревізори виявили, що реєстр містив не все: "А о других доведавшиися од людей, што он, кром того, на себе берет яко з староства своего, так и з маршалства, при том списку его меновите описали: от горелки (100 кіп гр.), млин (100 кіп гр.), вини з места и со всего повету вси на себе берет, мито з мосту земского и местного..."¹⁸⁸.

Митні і судові збори становили головний грошовий прибуток старости, хоча до Люблінської унії у ВКЛ налічувалося близько 35 різновидів повинностей у вигляді "служб" або натуральних податків: служби, плати, подачки ("серебщина", "ординщина", "капщина", "солениче", "восковниче", "подводи"¹⁸⁹). Приховування прибутків стає наскрізною темою ревізорського опитування урядників, що виявляє нову тенденцію внутрішньої політики - виявити приховане: "...а то сут потаємныи, а нововымышленныи прибутки, которых он (луцький ключник П. Б. Загоровський. - *В.Л.*) перед нами закрыл и в реистре своим объявити не хотел, нижли вси мещане и купцы дали нам о том знати..."¹⁹⁰.

З поширенням заставної форми держання, яка на сеймах дуже критично оцінювалася шляхтою, змінюється характер забезпечення урядів: крім позитивного володіння, уряднику надається повне право на всі прибутки, приписані до замку: "дали [...] со всеми платы и доходы [...] ничего на нас не оставляючи ани выймаючи... А мы не маемо вжо болшей того волостей и сел никому отдавати от того замку, ани платовъ местских ани даней жадных от него отнимати и никому отпущати" (привілей Ф. Янушовичу на володимирське староство 23.XII.1507)¹⁹¹. Цікаво, що після Ф. Янушовича Жигимонт I заставив Володимирський замок не за 1400 золотих, а за 1000 золотих (привілей кн. А. О. Сангушковичу 1508 р.)¹⁹².

Податки з сіл Луцького староства йшли не тільки на старосту: дрібні замкові служебники теж отримували звідси певне забезпечення. Так, 29.VI.1562 р. олицький війт Олехно Петрович Скуйбіда продав майбутньому луцькому підстарості Андрію Русину "млынарство голешовское, который млын прислухает ку замку гедрскому Луцкому, а с того млына вымелокъ от всякого збожя и от солодов приходит на замок Луцкый две мерки, а третья на млынара и мыта гостинцового, так же на замок два пенязи, а на мелника третий пенязь"¹⁹³. Із цього ж продажу дізнаємося, що батько олицького війта Петро Скуйбіда, будучи "пушкаром замку Луцкого", отримав це млинарство за даниною Жигимонта I. Через вісім років (13.I.1570) А. Русин продав голешівське млинарство за 100 кіп гр. своєму племіннику й луцькому земському писарю Михайлу Федоровичу Коритенському¹⁹⁴. Цікаво, що голешівський млин уперше фіксується за даниною Олександра від 20.I.1498 р., наданий "въчно и непорушно" господарському млинару Ониску Пашковичу¹⁹⁵. У 1570 р. Іван Хребтович-Богуринський, луцький підстароста, сплачував з Голешова подимне (4 дими, 1 городник), яке перед тим було у замковому підпорядкуванні¹⁹⁶.

Іншими вагомими прибутками, які надходили до рук старост і замкових урядників, були судові оплати. Вони склалися з двох основних різновидів: пересуду і вин. Пересуд (синонім - памятне, помочне) - це плата суддям від виграного процесу або проведеної правової процедури. Сума пересуду вираховувалася як відсоток (10%) від вартості речі, що виносилася на суд. Цей відсоток, встановлений за часів Вітовта (1398 - 1430), незмінно проіснував півтора століття - до середини XVI ст.: "Тотъ обычай, почавши от великого князя Витовта ..., завжды такъ былъ захованъ, ижъ десятыи грошъ пересуду от сумы презысканое былъ даванъ"¹⁹⁷. Цей же звичай закріплювала й спеціальна "Устава о пресудехъ" 1509 р. Жигимонта I¹⁹⁸. Згідно із сеймовою ухвалою Жигимонта Августа від 20.XI.1551 р., відсоток пересуду було зменшено удвічі (от десяти грошей (бралося. - *В.Л.*) полгроша)¹⁹⁹. Як же ділився пересуд? Перший Литовський Статут 1529 р., запроваджуючи в замковому судочинстві інститут суддів, розклав пересуд на три сторони: "Судьи пересуд мают на трое делити: одна часть воеводе, а другая судьям, а третья наместнику воеводину" (розд. VI, арт. 21)²⁰⁰. Крім того, платилася вина - штраф за правопорушення. До Першого Статуту дві третини судових вин, що їх отримував судовий уряд воеводи, маршалка чи старости,

йшла до скарбу, а одна третина - повинное - залишалася урядові. Третім різновидом можна вважати заруку (заклад) - суму (від 100 до 10 000 кіп гр.), яку сторони встановлювали на користь великого князя й старости з умовою сплати на випадок чергового правопорушення. Регіональним аналогом закладу було выметное²⁰¹: "кромє старостина повинного и выметного, съ чого ся коли хто на него выкинетъ" (Устава городенському старості Юрію Радивилу 20.IV.1514)²⁰². Шляхетська головщина - плата за вбивство - повністю йшла на господаря²⁰³. До 1509 р. і загалом у часи функціонування інституту присяги староста чи воєвода отримували відсоток і від виправданого відповідача - того, хто перший ішов до присяги²⁰⁴. Окремий різновид складали оплати за проведення до- і післясудових публічно-правових процедур, які виконували найнижчі урядники чи замкові слуги: "писче" - плата писарю (дяку); "вижове" - плата за офіційне засвідчення правопорушення вижем (опит свідків, огляд ран і збитків тощо); "децкованье" - плата дітькому за виконання судового рішення (виклик до суду тощо); "ротное" (от пригледанья присяги); "увяжче" - плата ув'язчому за введення у володіння маєтком; "поколодное" (повежное) - плата за тримання в ув'язненні у замковій вежі, на колоді²⁰⁵. Уривчасті свідчення про розміри судових оплат виявляють досить плинний характер як їх різновидів, так і конкретних сум, які детально не фіксуються. Однак можна констатувати, що протягом першої половини XVI ст. відбувалося здешевлення правових процедур, супутнє росту їх масовості, доки Бельський привілей 1564 р. не скасував судові прибутки старост.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що цілком виразними є структурні зміни, які характеризують генезу інституту старости і його замкового уряду впродовж першої половини XVI ст. Призначення даної структури - організувати й репрезентувати механізм влади, в якій панування знаходить свій прояв, спираючись на практику власності, права, ієрархії, клану, служби тощо. Водночас сама по собі структура відбиває зміст свідомості, тому в історичному вимірі вона рухлива - залежна від політичних чинників і продуктивних ресурсів. Можна сказати, що органи влади певною мірою самі структуруються через низку понять (права, служби, уряду, листа, запису, книги, оплати, хлібокормління тощо), на яких власне й базується його механізм і функціонування. Конкретна особа, претендент на уряд лише долучається до цього механізму, впливаючись в організований потік функціонування. Тому, крім персоналій урядників і слуг, важливо зосереджуватися на структурних аспектах організації інститутів, що виражалися не в позитивних/негативних оцінках (уявленнях) сучасників, не в їхніх реакціях, а в модальних настановах того, "як треба" сприймати й реагувати.

З одного боку, факти, вочевидь, засвідчують занепад старостинського уряду на Волині у першій половині XVI ст., що проявилось у зменшенні майнового забезпечення (роздача замкових маєтків, звільнення людної від служб і податків, зменшення оплат і прибутків). Уряд, здається, втрачає прибутковість і значущість для самого старости, полишаючи низку прерогатив на користь шляхетського самоврядування. Але чи можна твердити, що відбувається демонополізація влади, нібито досі зосередженої в руках старости? Як здається, доречніше було б вести мову про зміну структурних принципів здійснення влади, що знаходить свій прояв у своєрідній деперсоналізації владних інститутів, коли особа старости поступово усувається від безпосереднього виконання своїх повноважень. Саме тому на особливу увагу заслуговує формування замкового уряду, коли навколо замку, що репрезентує повітовий центр і станову ідентичність шляхти, відбувається своєрідне опосередкування адміністративного апарату старости. Слуги, які завжди його оточували, структуруються в певну організацію під назвою "замковий уряд" - постійний центр із щоденною канцелярією, призначеною

охоплювати писаним правом набагато більше публічно-правових практик, ніж це було до Першого Статуту 1529 р. Виникає спокуса порівняти це з формуванням ранньомодерної бюрократичної структури, але, очевидно, це таки було б перебільшенням - надто багато архаїчних рис ще має ця "бюрократія".

Таблиця № 1

Луцькі старости XV - XVI ст.*

- 1429 - 1431- Юрша, воєвода київський 1437-1448
 1438 - Ян Войницький з Сенна, староста олеський; Вінцеслав Шамотульський, староста руський
 1443 - 1444 - кн. Василь Федорович Острозький
 1445 - 1452 - Немира Резанович
 1463 - 1475 - Михайло Монтовтович
 1475 - 1480 - Іван Ходкевич
 1480 - 1485 - Олізар [Кірдеєвич] Шилович, маршалок Волинської землі
 1486 - 1490 - Петро Янович Монтигердович, маршалок Волинської землі
 1490 - 1500 - кн. Семен Юрійович Гольшанський, маршалок Волинської землі
 1500 - 1501 - кн. Михайло Іванович Острозький, маршалок Волинської землі
 1501 - 1505 - кн. Семен Юрійович Гольшанський, маршалок Волинської землі
 1505 - 1506 - Федір Янушович (Янушкевич), (з 1492) писар господарський, маршалок Волинської землі.
 1507 - 1522 - кн. Костянтин Іванович Острозький († 1530), маршалок Волинської землі (з 1522 р. уряд маршалка переходить до володимирських старост), староста брацлавський, вінницький і звенигородський (до 1525)
 1522 - 1542 - кн. Федір Михайлович Чорторійський
 1542.XII.18 - 1560.X.4 - кн. Андрій Михайлович Сангушкович-Коширський, господарський маршалок; луцький війт (з IX.1544 р.) ; ключник, городничий і мостовничий луцький (з 1546 р.)
 1560.XI - 1576.VIII.19 - кн. Богущ Федорович Корецький, староста луцький, брацлавський і вінницький (з 1548 р.), воєвода Волинської землі (з 1572 р.)
 1576 - 1581- Олександр Маркович Жоравницький, луцький ключник, мостовничий і городничий
 1581 - 1587- кн. Олександр Пронський, стольник Великого князівства Литовського
 1588 - 1597 - Олександр Богданович Семашко, каштелян брацлавський
 1598 - 1601 - Марек Собеський
 1601 - 1618 - Миколай Семашко

Володимирські старости XV-XVI ст.

- 1446 - 1451 - кн. Михайло Костянтинович Буремський
 1452, 1466 - Пашко Дахнович
 1461 - 1477 - Олізар [Кірдеєвич]-Шилович, маршалок Волинської землі
 [1480 - 1488 ?] - кн. Олександр Сангушкович
 1489 - Іван Юрша
 1494 - 1495- Войтех Кучукович

*Таблиці складено за виданням: *Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386 - 1795.* - Kraków, 1885. - S. 21-24; *Bonecki A. Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wiekach.* - Warszawa, 1887. - S. 41; *Wolski Marian. Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII w. Spisy.* - Kraków - Машинопис.

1495 - 1501 - Василь Богданович Хребтович
 1502 - кн. Юрій Іванович Четвертинський
 1503 - 1505 - Федько Янушевич (Янушкевич)
 1505 - Ян Янушко
 1506 - 1507 - кн. Василь Андрійович Полубенський
 1507.XII.23 - |1508.V. 26 - Федько Янушович (Янушкевич)
 1508 - 1525 - кн. Андрій Олександрович Сангушкович (|1531), з 1522 р.
 маршалок Волинської землі
 1531.IX.21 - |1548.V.4 - кн. Федір Андрійович Сангушкович, маршалок
 Волинської землі (з 1531)
 1548 - |1550 - Петро Петрович Кішка
 1550 - 1579 - кн. Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький, марша-
 лок Волинської землі (з 1550 р.), воєвода київський (з 1559 р.),
 1579 - |1588 - кн. Костянтин Костянтинович Острозький, крайчий (з 1579 р.)
 1588 - 1603 - кн. Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький, марша-
 лок Волинської землі (з 1550 р.), воєвода київський (з 1559 р.).
 1603 - |1620 - кн. Януш Костянтинович Острозький.

Таблиця № 2

КНИГИ ПОВІТОВИХ УРЯДІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ДО РЕФОРМ 1564-1566 рр.

Назва повітового уряду: з. - замковий; зем. - земський	Роки	Кількість книг	Сторінка за каталогом Н. Горбачевського ¹
Дорогичинський зем. [лат. мова] (нотаріальні, декретові, поточні)	1474-1566	15 і далі щорічно	355
Дорогичинський зем. [лат. мова]	1529-1566	24 і далі щорічно	350
Дорогичинський з. [лат. мова]	1528-1567	7	323
Вітебський воєводський з.	(1530-1532)	1	Надруковано ^{II}
Полоцький воєводський з.	(1533-1539)	1	Надруковано ^{III}
Городненський з.	1539-1566	14 і далі щорічно	236 (Надруковано ^{IV})
Вільнюський воєводський	1542-1656	23	Зберігається ^V
Слонимський зем.	1550-1567	5	266 (Надруковано ^{VI})
Слонимський з.	1560-1574	1	278
Брянський з.	1537-1566	13 і далі щорічно	283
Брянський з. (поточні)	1541-1550	5	293
Суразький з.	1544-1561	4	320
Суразький з. (поточні)	1558-1628	1	321
Пінський з.	1558-1564	2 (рештки)	455
Пінський зем.	1552-1566	3	466
Кременецький з.	1542-1566	рештки	Зберігається ^{VII}
Луцький з.	1558, 1560 - 1566	8 і далі щорічно	Зберігається ^{VIII}

^IГорбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящимся ныне в Центральном архиве в Вильно. - Вильно, 1872.

^{II} Беларускі архіў. - Мінск, 1928. - Т. 2 [Литовська Метрика, кн. записів № 16]. - С. 5 - 144.

^{III} Там само. - С. 145.

^{IV} Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов. - Т. XVII: Акты гродненского земского суда [три книги 1539-1540, 1540-1541, 1541-1542 гг., записи за 1556 - 1565 гг.]. - Вильно, 1890. Там само: Т. XXI: Акты гродненского земского суда [три книги 1555, 1556-1557, 1558 гг.]. - Вильно, 1894

^V РДАДА. - Ф. 389. - Оп. 1 (Литовська Метрика). - Кн. 34, 40, 230, 233, 234, 238, 240, 241 - 247, 250, 252, 253, 255, 256, 259, 260, 262. Див.: Кяупене Ю. Книги вильнюсского замкового суда XVI в. в составе Литовской Метрики. // Литовская метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. Апрель 1988 г. - Вильнюс, 1988. - С. 42-44.

^{VI} Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов. - Т. XXII: Акты слонимского земского суда [две книги 1555-1565, 1565-1566 гг.]. - Вильно, 1895.

^{VII} ЦДІАК України. - Ф. 21. - Оп.1. - Спр. 1 - 10.

^{VIII} ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп.1. - Спр. 1 - 8.

⁸⁴ РИБ. - Т. XXVII. - Стб. 414.

⁸⁵ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящимся ныне в Центральном архиве в Вильне. - Вильно, 1872 - С. 493.

⁸⁶ РИБ. - Т. XX. - Стб. 214.

⁸⁷ Горбачевский Н. Каталог ... - С. 355.

⁸⁸ Яковлів А. Впливи старочеського права ... - С. 31. Дашкевич Я. Р. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII - XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. - К., 1964. - Вип. 4. - С. 131.

⁸⁹ Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. - Warszawa, 1998. - S. 120.

⁹⁰ Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины XVI - первой половины XVII в. - Ч. 4: Обзор основных отечественных собраний архивных источников. - Днепропетровск, 1979. - С. 59-62. Купчинський О. Земські та городські ... - С. 11, 36, 88.

⁹¹ РИБ. - Т. XX. - Стб. 226.

⁹² Там само. - Т. XXVII. - Стб. 422.

⁹³ Там само. - Стб. 512.

⁹⁴ Arch. Sang. - Т. III. - S. 220.

⁹⁵ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. - Т. 3. - С. 118-120.

⁹⁶ ЦДІАК України. - Ф. 2071. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 1.

⁹⁷ Німчук В. В., Яковенко Н. М. Дві Волинські грамоти (1500 р. і 1519 р.) // Мовознавство. - К., 1989. - С. 61.

⁹⁸ Архив ЮЗР. - Ч. 1. - Т. 6. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372 - 1648 гг.). / Под ред. О. И. Левицкого. - К., 1883. - С. 15 (№9).

⁹⁹ Волинські грамоти XVI ст. (Пам'ятки української мови) / Упорядники: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. - К., 1995. - С. 219. Акт датовано індиктовим літочисленням (індикт 3), який припадає на 1515р. - рік старостування князя Андрія Олександровича Сангушковича у Володимирі. З 1522 р. він - маршалок Волинської землі. Відсутність другого титулу схиляє до дати 1515 р. З 1525 р. уряд володимирського старости батько передав у намісництво своєму синові кн. Федору Андрійовичу.

¹⁰⁰ Arch. Sang. - Т. 1. - S. 152 (№175).

¹⁰¹ Акты Литовской метрики / Собраны Ф. И. Леонтовичем. - Т. I. - Вып. 1 (1413-1498). - Варшава, 1896. - С. 88 (№ 225). Цей текст передруковано // Торгівля на Україні XIV - середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина // Упор.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. - К., 1990. - С. 39 (№ 24).

¹⁰² Arch. Sang. - Т. I. - S. 197 (№ 205).

¹⁰³ Левицкий О. И. О судьбе древних актов книг и собрания их в центральных архивах // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. - К., 1896. - Кн. 10. - С. 10.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Боряк Г. В. Административно-территориальное устройство украинских земель в конце XV - середине XVI века (Анализ документальных источников). Дисс. ... канд. ист. наук. Машинопись. - К., 1987. - С. 93.

¹⁰⁶ Там само. - С. 93. Див. там само: Гл. 2, § 1: Актовые книги местных судово-административных

учрежденный Правобережной и Западной Украины.

¹⁰⁷ Ковальський М. П. Документи родинного фонду Сангушків Краківського державного воєводського архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI - XVIII ст. // Архіви України. - 1984. - № 3. - С. 60 - 63.

¹⁰⁸ Кременецький земський суд. Описи актових книг. Випуск 1: книги № I - II (1568 - 1598 pp.) / Ред. І. Л. Бутич. Описи склали: Л. А. Попова, З. С. Хомутецька, В. Д. Чунтулова. - К., 1959. - 256 с. Хомутецька З. С. Палеографічні особливості актових книг Кременецьких судів XVI ст. // Історичні джерела та їх використання. - К., 1964. - Вип. 1. - С. 195-203; Чунтулова В. Д. Форми документів актових книг Кременецького земського суду // Історичні джерела та їх використання. - К., 1964. - Вип. 1. - С. 203-209; Ісаєвич Я. Д. Гродские и земские акты - важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XVI - XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961. - Рига: 1963. - С. 90 - 99.

¹⁰⁹ Lietuvos Metrika (1528 - 1547). 6-oji Teismu buvo knyga (Коріжа-XVI а. Pabaigos) [Литовская Метрика, 6-я Книга судебных дел (Копия - конец XVI в.)] / Parengė - Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 1995. - Кн. 6. - CXLIX+448 s. (С. Лазутка, И. Валиконите, И. Карпавичене. Введение. - S. IX - CXLIX) - S. 23.

¹¹⁰ Статут Великого княжества Литовского 1529 года. - Минск, 1960. - С. 70, 73.

¹¹¹ Там само. - С. 71 (розд. VI, арт. 3).

¹¹² Бершадский С. А. Документы и материалы для истории евреев в России. - Т. II: Документы и регесты к истории литовских евреев (1550 - 1569) (Русско-еврейский архив). - СПб., 1882. - Т. 2. - С. 11 (№17).

¹¹³ ЦДІАК України. - Ф. 2071. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 103.

¹¹⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045. Луцкая гродская, записовая и точная книга 1571 года. / Сост. О. И. Левицкий. - К., 1889. - №№ 478, 512. Оригінал: ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 431, 459 зв.

¹¹⁵ ЦДІАК України. - Ф. 26. - Оп. 1. - Спр. 62а (Опис Луцької земської книги 1570, 1571, 1574, 1575 pp.). Оригінал зберігається: Там само. - Ф. 26. - Оп. 1. - Спр. 2.

¹¹⁶ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. - Т. 4. - С. 350.

¹¹⁷ Lietuvos Metrika (1528 - 1547)... - S. 156.

¹¹⁸ Статут ВКЛ 1529 года... - С. 77.

¹¹⁹ Яковлів А. Впливи старочеського права ... - С. 35, 47.

¹²⁰ Беларускі Архіў. - Мінск, 1928. - Т. 2. - С. 268.

¹²¹ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 33.

¹²² Статут ВКЛ 1529 года... - С. 37.

¹²³ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 33, 36.

¹²⁴ Волинські грамоти XVI ст. ... - С. 219.

¹²⁵ Інститут Рукопису. Національна Бібліотека України ім. В. Вернадського. - Ф. II. - Спр. 22613. - Арк. 5 зв., 7 зв., 21 зв. (Далі - ІР. НБУ.)

¹²⁶ Arch. Sang. - Т. VII. - S. 44.

¹²⁷ ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арк. 26 зв.

¹²⁸ Там само. - Арк. 158 зв.

¹²⁹ Там само. - Спр. 8, арк. 45 зв.

¹³⁰ Там само. - Арк. 110 зв.

¹³¹ GNesiorowski A. Urzkdnicy zarzNedu lokalnego w рyunosredniowiecznej Wielkopolsce. - Poznac, 1970. - S. 276.

¹³² Arch. Sang. - Т. IV. - S. 59.

¹³³ Ibid. - S. 371.

¹³⁴ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. - Т. 4. - С. 330.

¹³⁵ ІР. НБУ. - Ф. II. - Спр. 22613. - Арк. 8.

¹³⁶ ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 62 зв.

¹³⁷ Там само. - Спр. 9. - Арк. 139.

¹³⁸ Там само. - Арк. 453 зв.

¹³⁹ Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. - Минск, 1978. - С. 122.

¹⁴⁰ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 32.

¹⁴¹ Лаппо И. И. Земский суд в Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства Народного Просвещения. - СПб., 1897 июнь. - С. 295- 300.

¹⁴² Акты ЗР. - Т. 3. - С. 64

¹⁴³ ЦДІАК України. - Ф. 26. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 1.

¹⁴⁴ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. - Т. 6. - С. 54-55.

¹⁴⁵ ЦДІАК України. - Ф. 25, Оп. 1, Спр. 1, Арк. 18 зв.

¹⁴⁶ Юхо І. Крыніцы беларуска-літо (скага права. - Мінск, 1991.) - С. 118. Юхо И. А. Правовое положе-

- ние населения Белоруссии в XVI в. - Минск, 1978. - С. 122.
- ¹⁴⁷ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 35.
- ¹⁴⁸ *Левицкий О. И.* О судьбе древних актовых книг... - С. 6-7.
- ¹⁴⁹ *Głesiorowski A.* Urzky, urzkdniczy // Sownik starożytności siowianski. - Wrociaw, Warszawa, Krakow. - 1977. - Т. 6. - Cz. 1. - S. 274.
- ¹⁵⁰ Грамоты Великих князей литовских с 1390 по 1569 г., собранные и изданные под редакцию *Вл. Антоновича и К. Козловского.* - К., 1868. - С. 161.
- ¹⁵¹ *Любавский М. К.* Областное деление... - С. 677.
- ¹⁵² *Лаппо И. И.* Великое княжество Литовское ... - С. 279.
- ¹⁵³ *Грушевский М. С.* Южнорусские господарские замки в половине XVI века. - К., 1890. - С. 8.
- ¹⁵⁴ *Matuszewski J.* Sprzedawalnoñj urzkdw w Polsce // Czasopismo prawno-historyczne. - Warszawa, 1964. - Т. XVI. - Z. 2. - S. 118.
- ¹⁵⁵ *Bardach J.* Studia z ustroju i prawa Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV - XVII w. - Warszawa, 1970. - S. 389.
- ¹⁵⁶ Статут ВКЛ 1529 ... - С. 48.
- ¹⁵⁷ *Maczak A.* Klientela. - Warszawa, 1994. - S. 115.
- ¹⁵⁸ Архив ЮЗР. - Ч. I. - Т. 1. - С. 103.
- ¹⁵⁹ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. - Т. 6. - С. 210-219.
- ¹⁶⁰ *Любавский М. К.* Областное деление... - С. 677-701. *Грушевский А. С.* Города Великого княжества Литовского в XIV - XVI вв. Старина и борьба за старину. - К., 1918. - С. 85-140.
- ¹⁶¹ *Малиновский И.* Сборник материалов... - С. 2.
- ¹⁶² Акты ЗР. - Т. 2. - С. 33.
- ¹⁶³ *Lietuvos Metrika (1499 - 1514) - Knyga Nr. 8. Uzrasymu knyga 8 (1499-1514) [Литовская Метрика. Книга Записей, 8]. / Parengė (укладачі) S. Lazutka, I. Valikonyte, J. Karpaviciene, J. Viskantaite. - Vilnius, 1995. - Кн. 8. - Lietuvos istrijos institutas, Vilnius, 1995. - Кн. 8. - S. 144.*
- ¹⁶⁴ Архив ЮЗР. - Ч. 8. - Т. 4. - С. 246.
- ¹⁶⁵ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522 - 1552). Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў да друку і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. - Менск, 2000. - С. 202 (№ 154).
- ¹⁶⁶ Там само. - С. 202 (№ 154).
- ¹⁶⁷ Акты ЮЗР. - Т. 1. - С. 28 (№ 36).
- ¹⁶⁸ *Малиновский И.* Сборник материалов ... - С. 17; Arch. Sang. - Т. III. - S. 389.
- ¹⁶⁹ *Бершадский С. А.* Документы и материалы ... - Т. 1. - С. 68.
- ¹⁷⁰ *Яковенко Н. М.* Українська шляхта ... - С. 66.
- ¹⁷¹ Zródła dziejowe. - Т. 6. - S. 84. *Яковенко Н. М.* Українська шляхта... - С. 181
- ¹⁷² Zródła dziejowe. - Т. 6. - S. 76-79. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. - Т. VI... - С. 148.
- ¹⁷³ Архив ЮЗР. - Ч. 8. - Т. 4. - С. 222.
- ¹⁷⁴ Arch. Sang. - T.IV. - S. 190.
- ¹⁷⁵ *Wolff J.* Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego 1386 - T. XVI. - Z. 2. 1795. - Krakow, 1885. - С. 2.
- ¹⁷⁶ Arch. Sang. - Т. III. - S. 283 (№ 297).
- ¹⁷⁷ Ibid. - S. 359 (№ 380)
- ¹⁷⁸ Ibid. - S. 280 (№ 294).
- ¹⁷⁹ *Малиновский И.* Сборник материалов... - С. X{.
- ¹⁸⁰ Акты ЮЗР. - Т. 2. - С. 135.
- ¹⁸¹ Arch. Sang. - Т. IV. - S. 1.
- ¹⁸² Ibid. - S. 1.
- ¹⁸³ Опись актов книги Киевского центрального архива № 2047. Луцкая гродская, записовая, поточная и декретовая книга 1573 года. / Сост. О. И. Левицкий. - К., 1890. - С. 32. Оригінал: ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп. 1. - Спр. 14. - Арк. 323.
- ¹⁸⁴ Arch. Sang. - Т. IV. - S. 326.
- ¹⁸⁵ *Lietuvos Metrika (1522 - 1530) - Vilniaus universitetas, Vilnius, 1994. - Кн. 4. - S. 212 (№ 248). Бершадский С. А.* Документы и материалы ... - Т. 1. - С. 148.
- ¹⁸⁶ Zródła dziejowe. - Т. VI. - S. 79.
- ¹⁸⁷ Ibid.
- ¹⁸⁸ Ibid. - Т. VI. - S. 79-80.
- ¹⁸⁹ *Lietuvos Metrika (1522 - 1530) - Кн. 4. - S. 212.*
- ¹⁹⁰ Zródła dziejowe. - Т. VI. - S. 81.
- ¹⁹¹ *Малиновский И.* Сборник материалов ... - С. 6.

- ¹⁹² Arh. Sang. - Т. III. - S. 56.
¹⁹³ ЦДІАК України. - Ф. 25. - Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 129 - 131.
¹⁹⁴ Архив ЮЗР. - Ч. VIII. Т 6. - С. 270.
¹⁹⁵ Акты Литовской метрики... - Вып. I. - С. 146 (№ 373).
¹⁹⁶ Zgrybia dziejowe. - Т. XIX. - S. 14.
¹⁹⁷ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 34.
¹⁹⁸ Акты ЗР. - Т. 2. - С. 63.
¹⁹⁹ Акты ЗР. - Т. 3. - С. 34.
²⁰⁰ Статут ВКЛ 1529... - С. 79.
²⁰¹ *Грушевский А. С.* Города Великого княжества Литовского в XIV - XVI вв. Старина и борьба за старину. - К., 1918. - С. 119.
²⁰² Акты ЗР. - Т. 2. - С. 114.
²⁰³ *Довнар-Запольский М. В.* Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. - К., 1901. - С. 125.
²⁰⁴ *Любавский М. К.* Областное деление... - С. 761.
²⁰⁵ Там само. - С. 688-690. *Грушевский А. С.* Города Великого княжества ... - С. 120.

It was analyzed the genesis of castle government and institute of vicegerent of Grand Duchy of Lithuania in the Volhyn land and process of establishment of castle books and court registry in context of development of Lithuanian-Ruthenian's land in XV-XVI century.

---

* Бульвінський Андрій Григорович - канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (Київ).